

А.В. Костюк

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СЛОВА-РЕАЛІЇ ЯК НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНІ ОДИНИЦІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У другій половині ХХ ст. у лінгвістичних дослідженнях домінуючим став комунікативний підхід, розвинулась когнітивна лінгвістика, почала активно розроблятися теорія тексту як явища культури. Проблеми міжкультурного спілкування та національно-специфічних компонентів мов різних народів стали об'єктом широкого обговорення в сучасній науці. Усе це дало змогу розглядати мову як феномен культури, а лексику – як засіб передачі національно-культурної інформації. Одним з головних об'єктів мовознавчих досліджень в останні десятиліття стали “слова-реалії” – “національно-специфічні одиниці, які становлять частину безеквівалентної лексики, мають етнічне забарвлення, позначають специфічні для культури певного народу явища і предмети та не мають відповідників у мовах інших народів” [Карпенко 2006: 2].

Сьогодні слова-реалії є об'єктом дослідження не лише мовознавців, а лінгвокультурологів, лінгвокраїнознавців та лінгводидактиків. У лінгвокультурології такі слова вивчають у зіставленні з іншою мовою, лінгвокраїнознавство часто переносить їх розгляд зі сфери мовознавства в галузь історії, географії, фольклору, міфології тощо, а лінгводидактики розглядають дослідження цих слів як ефективний засіб у методиці навчання іноземних мов.

Слова-реалії є у мові кожного народу, оскільки вони “зумовлені суспільною необхідністю, позамовними чинниками”, адже саме вони є носіями того національно-специфічного колориту в мові, яким і відрізняється один етнос від іншого. Відомо, що мови мають як багато спільного, так і багато індивідуального. І якщо спільними мови є за своїми основними, базовими властивостями, то індивідуальне виражається вже через зовнішні вияви. Це є “результатом відображення різних властивостей світу в світових мовах. Свідомість людини відображає ці властивості у вигляді цілісного психологічного образу, або картини світу, закріплюючи цей образ у мовних формах” [Артемова 2001: 6]. Поняття “картина світу” фундаментально передає взаємозв'язок людини і світу. Формування картини світу є неможливим без мови, оскільки мова – знаряддя пізнання, за допомогою якого фіксуються і передаються від покоління до покоління результати пізнавальної діяльності людини. Мова – це носій соціальної пам'яті людства, суми всіх його знань. Поняття “мовна картина світу” корелює з поняттям “мовна свідомість”, яке розуміють як “особливості культури і суспільного життя даного людського колективу, що визначають його психологічну своєрідність і відображаються у специфічних рисах даної мови” [Ахманова 2005]. Наприклад, специфіку мовної свідомості турецького народу можна простежити через такі реалії, як *ağabey* (в розмовній мові *abi*) – ‘старший брат’, *abla* – ‘старша сестра’, *hala* – ‘тітка (сестра батька)’, *enişte* – ‘чоловік тітки’, *yenge* – ‘дружина брата або дядька’, та ін. – в українській мові це відповідно буде передано описово, оскільки існують лише загальні поняття *брат і сестра*. Специфіка ця знаходить вираження в способах номінації та внутрішній формі слів і фразеологізмів: *Merhaba!* – ‘Доброго дня!’, *İyi misiniz?* – ‘Чи здорові Ви?’, *İyisiniz İnşallah!* – ‘Сподіваюсь, (що) Ви здорові!’, *Hoş geldiniz!* – ‘Ласкаво просимо!’, *Hoş bulduk!* – ‘Раді бачити Вас!’ (відповідь на *Hoş geldiniz*); *Pireyi deve yapmak* – ‘робити з мухи слона’ (фразеологізм) дослівно: з блохи верблюда; в національномаркованій лексиці: *pekmez* – ‘бекмез’ (виварений до густоти меду сік винограду, шовковиці чи інших ягід або фруктів, що зазвичай подається на сніданок), *pekmezci* – ‘продавець, виробник або любитель бекмезу’, *leblebi* – ‘смажений горох’ (поширений в Туреччині вид сухої закуски), *leblebici* – ‘виробник або продавець смаженого гороху’, *kolonya* – ‘особливий

вид парфум, з легким запахом, що наноситься на руки (залежно від ситуації – на обличчя, шию) після їжі, перед далекою дорогою, при поганому самопочутті тощо’.

Предметом нашої статті є слова-реалії сучасної турецької мови, дослідження яких у наш час є досить перспективним та актуальним. Цей пласт лексики досі залишається недостатньо вивченим, а при сьогоdnішньому пошавленні торгових, економічних, політичних, культурних та наукових відносин між Україною й Туреччиною знання слів на позначення реалій турецького життя є запорукою плідних стосунків та конструктивного діалогу між нашими державами. Усвідомлення того, що одне й те саме слово, через індивідуальні особливості мов і кожної з відмінності у способах відображення світу може означати різні поняття або мати різні функціональні відтінки значень, допоможе комунікантам уникнути неадекватного сприйняття один одного, дозволить прогнозувати, а відтак уникати потенційно конфліктних ситуацій.

Варто зазначити, що лексиці з лінгвокультурним компонентом у різний час присвятили свої роботи такі видатні вчені, як Л.Н.Соболев, Г.В.Шатков, Г.В.Чернов, Є.М.Верещагін, В.Г.Костомаров, В.С.Виноградов, С.Влахов, С.Флорін, Р.П.Зорівчак, С.П.Ковганюк, В.В.Коптілов, А.В.Федоров. Активно продовжують займатися цим питанням Ю.О.Сорокін, С.Г.Тер-Мінасова, В.Н.Рябова, Г.В.Бикова, Г.А.Карпенко та інші науковці. Усі названі дослідники зробили значний внесок у розвиток вивчення національно маркованих слів, але мусимо констатувати, що їхні праці, виконані переважно на матеріалі російської мови, мають здебільшого перекладознавчий характер і вивчають слова-реалії крізь призму теорії викладання іноземних мов. Так, досі не вироблено єдиної точки зору на феномен вказаних слів, бракує усталеної термінології та методів дослідження, залишаються невідомими широкому загалу дослідження турецьких учених, присвячені тюркським словам-реаліям, немає праць вітчизняних тюркологів про національно забарвлену лексику сучасної турецької мови, тоді як розвиток науки та міжкультурних контактів дає змогу відкривати все нові й нові грані цього про шарку.

У зв’язку з цим видається доцільним проведення комплексного, багатоаспектного дослідження слів-реалій сучасної турецької мови як складників національно маркованої лексики, яке дозволило б “проникнути” в мовну картину світу турецького народу, допомогло б усвідомити національно-культурну специфіку мовних засобів, які обслуговують спілкування та культурні потреби людини, слугувало б необхідною базою знань про культуру і сприяло б удосконаленню вивчення як турецької, так і української мови.

У перспективі таке дослідження, на нашу думку, має визначити: причини виникнення слів-реалій, термінологічний апарат їх вивчення, специфіку даної групи слів турецької мови, методи опису вказаних лексичних одиниць та їх відмінностей, значення цих відмінностей для спілкування різних національно-культурних спільнот на мові однієї з них і важливість вибору мови спілкування. Як окреме питання мають розглядатися питання класифікації слів-реалій турецької мови та укладання на цій основі лінгвокраїнознавчого словника.

Як лінгвістичне явище слова-реалії належать до категорії безеквівалентної лексики. Безеквівалентну лексику вважають неперекладною, оскільки вона називає поняття, які не існують в іншій мові та культурі – на відміну від еквівалентної лексики, зміст якої на рівні лексичного поняття і лексичного фону збігається з лексичним фоном рідної мови.

У перекладі з латинської мови лексема “реалія” (*realia*) означає “дійсний”. Р.П.Зорівчак припускає, що “в латинській мові здавна побутував прикметник *realis*, утворений від іменника *res, rei* за допомогою прикметникового суфікса *-al-* за аналогією з прикметником *hiemalis*, утвореним від іменника *hiems, hiemis*”, і тут же зазначає, що “лексикографічні джерела не підтверджують цього припущення”, оскільки “найповніший словник латинської мови, давньої та класичної, – “*Totius latinitatis latinitatis lexicon*” – зовсім не має слова *realis* як реєстрового” [1989; 46]. У словнику лінгвісти-

чних термінів О.С.Ахманової знаходимо таке визначення слів-реалій: 1) “у класичній граматиці різноманітні фактори, які вивчає зовнішня лінгвістика, наприклад, державний устрій країни, історія та культура даного народу, мовні контакти носіїв даної мови і т.д. з погляду відображення їх у даній мові; 2) предмети матеріальної культури” [2005: 381]. “Лингвистический энциклопедический словарь” за редакцією В.Н.Ярцевої не містить визначення слів-реалій [1990], а от автор до “Лингвокультурологического словаря реалий русской культуры” автор Л.К.Муллагалієва, посилаючись на “Краткую литературную энциклопедию”, наводить у передмові таку дифеніцію реалії – це “предмет, річ, явище, характерне для історії, культури, способу повсякденного життя того чи іншого народу, країни, яке не зустрічається в інших народів”; також “це слово, що означає предмет, поняття, явище; також словосполучення (зазвичай – фразеологізми, прислів’я, приказки), що містять такі слова» [2001: 4]. У тлумачному словнику англійської мови “Webster’s Third World Dictionary” слово-реалія має таке визначення: “[*LL, neut. pl. of realis, real*] real things, as the objects associated with everyday life in a culture, esp. as distinguished from theories based on such things” [Gove 1998: 235]. Таким чином, маємо подвійне розуміння досліджуваних слів: 1) реалії-предмети як поняття й явища культури одного народу, що не мають відповідників у культурі іншого народу; 2) реалії-слова – мовні одиниці, що використовуються на позначення таких предметів, понять і явищ.

Відповідно до наведених визначень розійшлися і погляди вчених на аналізовану тут групу слів. Так, А.Федоров реалію вважає національно-специфічним предметом матеріального світу, а не словом, що використовуються для його позначення. Стосовно цього ми поділяємо думку Р.П.Зорівчак, яка говорить про те, що “доречним є вживати лексему “реалія” і в сфері мовної номінації. Адже знання фіксуються у поняттях, а у них лише одна форма існування – вербальна” [1989: 48]. Перекладознавець С.Толстой реаліями вважав конкретні умови життя і побуту тієї країни, мова якої є об’єктом перекладу. Таке розуміння слів-реалій видається нам надто узагальненим та неповним. Український дослідник С.Ковганюк, розглянувши у своїх працях слова-реалії досить побіжно, пропонує розуміти під ними назви предметів та явищ матеріальної і духовної культури певного народу, які зберігаються при перекладі в незмінній формі. Омер Дерменджі у своєму “Практикумі з перекладу: українською та турецькою мовами” не вдається до вживання будь-якого терміна на позначення безеквівалентної групи слів, називаючи її описово: “назви, притаманні вихідній культурі й відсутні у мові перекладу”, “мовні одиниці, які не мають безпосереднього відповідника у мові перекладу” [2006: 90, 110]. Інший український учений В.Коптілов, визначаючи такі одиниці як слова, що позначають предмети та явища, невідомі мові перекладу, акцентує увагу передусім на чинник міжмовного зіставлення. Про те, що зазначені слова привертають увагу винятково під час зіставлення мов, пише і Р.П.Зорівчак: “Реалія – це варіативна категорія, пов’язана з процесом переважно бінарного зіставлення мов на лексичному та фразеологічному рівнях” [1989: 49]. Її думку розвиває українська дослідниця слів на позначення китайських реалій життя Г.А.Карпенко, інтерпретуючи ці слова як “моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких містить (у плані бінарного зіставлення мов) етнокультурний компонент, не притаманний мові-рецепієнту” [2006: 5]. Остання характеристика, на нашу думку є найбільш вдалою, але потребує деяких уточнень: дійсно, такі одиниці можуть бути моно- і полілексемними, оскільки можуть поєднувати одне, два або більше слів, але їх основне лексичне значення, ядром якого є культурний елемент, найбільш яскраво виявляє себе лише при зіставленні конкретної пари мов. Адже, нзви українських страв “бориц”, “вареники” тощо, не є словами-реаліями по відношенню до російської мови, але, беззаперечно, є ними з погляду носіїв турецької мови, і навпаки – турецькі назви страв *güveç* – ‘гювеч (страва з м’яса, квасолі та інших овочів, приготована в глиняному горщику)’, *hamsili pilav* – ‘рибний плов (рисовий плов, приготований з додаванням хамси)’, *alinazik* – ‘аліназік (страва з печених баклажанів)’, *barbunya* – ‘барбун’я (страва з певного сорту бобів, відварених і об-

смажених із морквою та цибулею) є словами-реаліями для нашої мови, але можуть не бути такими для мов народів Близького Сходу.

У формуванні визначення слів-реалій, доречно відзначити той факт, що переважна їх кількість стосується номінації предметів та явищ національно-самобутніх сфер життя того чи іншого етносу. Іноді ці слова є запозиченнями, що міцно ввійшли в лексичний склад тієї чи іншої мови, і активно вживаються її носіями. Турецькій мові, наприклад, властива значна кількість таких слів на позначення предметів культури, переважно це слова арабського походження: *seccade* – (араб.) ‘килимоч для молитви’, *mihrap* (араб.) – ‘міхраб, орієнтована у бік Мекки ніша в стіні мечеті, в якій під час служби стоїть імам’, *maksure* (араб.) – ‘підвищення в мечеті (зазвичай коло міхраба), з якого муедзин звертається до віруючих’.

Усе сказане дає змогу вважати словами-реаліями моно- та полілексемні одиниці, які позначають переважно етнічно-самобутні предмети, поняття, явища тощо і ядром лексичного значення яких, при бінарному зіставленні *конкретної* пари мов, є національно-специфічний мовний елемент.

На різних етапах дослідниками безеквівалентних слів з лінгвокультурним елементом було запропоновано чимало термінів на їх позначення. Ці слова називали “екзотизмами”, “етнореаліями”, “безеквівалентними словами”, “культуремами”, “лінгвокультуремами”, “локалізмами”, “фоновими словами”, навіть “лакунами” тощо. Спільним для цих понять можна вважати наявність національної забарвленості та відсутність еквівалента в мові перекладу. Однак найбільш вдалим на позначення цієї групи лексики нам видається саме термін слова-реалії, оскільки він передає одну з відмітних рис даної групи слів – тісний зв’язок референта (предмета, що позначається реалією) з тим чи іншим народом, з одного боку, та певним історичним відрізком часу, з другого, що, в свою чергу, і забезпечує їх національний та часовий колорит.

Причиною виникнення слів-реалій можуть бути соціальні, економічні чи політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. У той же час вони безпосередньо залежать від особливостей граматичної та фонетичної системи мови.

Насамкінець зазначимо: національно маркована лексика сучасної турецької мови, зокрема слова-реалії, залишаються недостатньо вивченими вітчизняними вченими. Не розглянуто її виражальні можливості в тексті, не досліджено шляхи, якими слова-запозичення потрапили в турецьку мову, залишається відкритим питання найбільш коректного перекладу таких слів. Це, в свою чергу, не лише негативно позначається на розвитку тюркологічної науки в Україні, а й впливає на навчальний процес студентів-тюркологів, майбутніх викладачів, перекладачів та дослідників турецької мови, для яких оволодіння всім багатством лексичних засобів мови є необхідною передумовою професійної діяльності.

Література:

1. Артемова О.Е. Концептуализация когнитивной сферы «приготовления пищи» в разносистемных языках (на материале английского и русского языков) // Лингво-методические проблемы обучения иностранным языкам в вузе: Матер. научн. конф. – Уфа, 2001. – 150 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 2005. – 576 с.
3. Баскаков А.Н., Голубева Н.П., Камилева А.А., Любимов К.М. и др. Большой турецко-русский словарь // Под ред. А.Н.Баскакова. – Стамбул, 1994. – 950 с.
4. Дерменджі О. Практикум з перекладу: українською та турецькою мовами. – Сімферополь, 2006. – 163 с.
5. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад: на матеріалі англійських перекладів української прози. – Львів, 1989. – 215 с.
6. Карпенко Г.А. Лексико-граматичні та структурно-стилістичні особливості слів на позначення китайських соціально-побутових реалій: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2006. – 21 с.
7. Муллагилиева Л.К. Реалии русской культуры. Лингвокультурологический словарь. Уфа, 2001. – 220 с.
8. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 685 с.

9. Ковганюк С.П. Практика перекладу. К., 1968. – 275 с.
10. Коптілов В.В. Актуальні питання українського перекладу. К., 1971. – 131 с.
11. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. – К., 2003. – 280 с.
12. *Webster's third new international dictionary of the English language: Unabridged* / Ed. in Chief Ph. B. Gove and the Merriam-Webster ed. staff. – Springfield, 1998. – 2664 p.
13. Doğan 2006: *Doğan M. Büyük Türkçe Sözlük*. – İstanbul, 2006. – 1424 s.
14. *Milliyet gazetesi. Doğuşundan günümüze İslam dünyası*. – İstanbul, 1985. – 172 s.